

СТОРИНКА МОЛОДОГО ДОСЛІДНИКА

УДК: 94(397.3) “-218/-201”:355.3

Андрій КОЗАК

ОЗБРОЄННЯ КАРФАГЕНСЬКОЇ ПІХОТИ У ПЕРІОД ДРУГОЇ ПУНІЧНОЇ ВІЙНИ

В статті автор розглядає озброєння та обладунки карфагенської армії, зокрема піхоти, в період Другої Пунічної війни. Автор аналізує особливості цього озброєння, подає його характеристику, визначає прийоми використання і умови застосування.

Ключові слова: Антична армія, Карфаген, Пунічні війни, карфагенська піхота, Ганнібал, Баркідиди, пунійці, кельти, ібери, карфагенське озброєння.

Андрей КОЗАК

ВООРУЖЕНИЕ КААРФАГЕНСКОЙ ПЕХОТЫ В ПЕРИОД ВТОРОЙ ПУНИЧЕСКОЙ ВОЙНЫ

В статье автор рассматривает вооружение та доспехи карфагенской армии, в частности пехоты, в период Второй Пунической войны. Автор анализирует особенности этого вооружения, подает его характеристику, определяет приемы использования и условия применения.

Ключевые слова: Античная армия, Карфаген, Пунические войны, карфагенская пехота, Ганнибал, Баркиды, пунийцы, кельты, иберы, карфагенское вооружение.

Andriy KOZAK

ARMS OF CARTHAGO INFANTRY IN THE SECOND PUNIC WAR

In article the author considers a problem of arms of Carthago infantry in the Second Punic war. Namely design features and national signs of the weapon of each of contingents of Carthago infantry, its strong and weaknesses, and also ways of application in fight.

Keywords: Antique army, Carthago, Carthago infantry, Hannibal, Phoenicians, Celts, Spaniards, Carthago arms.

Однією з найважливіших подій в історії країн та народів Середземноморського басейну була Друга Пунічна війна (218-201 рр. до н. е.). Вона поставила крапку в суперництві двох найвеличніших держав того часу – Римської республіки та Карфагенської плутократії. В історії військового мистецтва цей конфлікт становить цілу епоху, багату на якісно нові зміни в області військової стратегії і тактики. Через це її вплив був досить значним як для загального розвитку способів і методів ведення війни в цілому, так і окремих битв зокрема. Саме в період цього конфлікту впроваджуються новаторські форми організації військ, зразки озброєння, військового мистецтва тощо. Найбільш чітко ці тенденції можна прослідкувати на прикладі такого надзвичайно

малодослідженого феномену в розвитку елліністичної військової справи, як армія Карфагена.

Характеризуючи тематичну історіографію, необхідно відзначити, що серед класичних праць з виділеної проблеми слід у першу чергу назвати роботу Г.Дельбрюка [23], погляди якого на більшість тактичних моментів у битвах Другої Пунічної війни й на сьогодні залишаються провідними. О.Мелтцер [48] та Й.Фукс [41;42] описують африканських солдатів карфагенської армії, а К.Леманн [47] та Й.Кромайер [45] торкаються окремих аспектів, пов'язаних з армією Баркідів. Велику увагу вони приділяють особливостям участі цього війська в битвах, залучаючи не лише писемні, а й топографічні дані. У.Кахерштедт [43] та Л.Вінке [50] одні з перших зробили спроби комплексного дослідження джерел з означених питань і піддали їх критичному аналізу.

Серед праць радянських учених, де знайшли своє відображення способи ведення війни карфагенськими арміями, є робота радянського дослідника І.Шифмана "Ганнібал" [37], цікава обширною критикою відомих джерел і спробою аналізу маловідомих битв Другої Пунічної війни. Сучасний російський антикознавець Ю.Циркін у ряді своїх праць [34;35;36] на тлі загальної історії Карфагенської держави та Іберійського півострова аналізує й досягнення їхніх жителів у військовій справі. Білоруський дослідник К.Ревяко, зі свого боку, намагається дослідити способи комплектування протидержавних армій та взаємовплив економіки і військової справи [30].

На основі детального розбору археологічних даних, реконструкції та їх співставлення з писемними джерелами чимало цікавих теорій щодо тактики пунійських загонів висувас П.Коннолі [24]. Його праця на сьогодні вважається однією з найбільш ґрунтовних. До кардинально протилежних висновків дійшов Д.Хед [40] – учений, який першим зробив спробу реконструкції військового спорядження та способів ведення бою кожного з окремих національних загонів у армії Карфагена. Цікаві, хоча й дещо спірні, реконструкції тактичних доктрин елліністичних армій загалом і війська Карфагена зокрема розглядає у своїй роботі Дж.Уоррі [28].

М.Ур-Мьедан у книзі "Карфаген" [29] окремий розділ присвячує контингентам, набраним безпосередньо з пунійців. А.Аррібас [19] проводить аналіз манери бою іберійських та кельтіберійських частин карфагенської армії, значною мірою залучаючи цікавий археологічний та іконографічний матеріал. Кельтських найманців Ганнібала у своїх працях описують К.Ж.Гюйонварх та Ф.Леру [22], а також Г.Біркхан [20], здійснюючи критичний аналіз свідчень античних авторів. Відомості про лігурів і племена трансальпійської Галії подає А.Іссел [39]. Г.Лемб [25], у свою чергу, пропонує низку альтернативних поглядів на армії Баркідів. Це саме, але дотримуючись кардинально протилежної точки зору, робить Б.Ліддел-Харт [33]. Хоча дані праці й відзначаються певною тенденційністю та необ'єктивністю у викладенні матеріалу, вони, тим не менш, дають змогу різнобічного дослідження окресленої проблеми.

Не як окреме військове формування, а в контексті ведення бойових дій армію Карфагена розглядають Б.Кавен [38] і Т.Віз [52]. Цікаві теорії щодо впливу елліністичних військових систем на погляди пунійських полководців наводить Дж.Лазенбі [46].

Серед сучасних російських учених цікавий аналіз і реконструкцію тактики та маневрів ведення бою найманої пунійської кавалерії подає у своїй праці Д.Алексінський [21]. Потрібно також згадати узагальнюючі роботи Є.Родіонова [31] та А.Нікольского [26], в яких вони на основі комплексного аналізу писемних джерел намагаються дослідити особливості тактики карфагенян та способів її пристосування до різних умов. Р.Светлов [32] проводить аналіз військової справи елліністичних країн періоду, що передує виділеному, і подає ґрунтовні дані для порівняння та вивчення еволюції карфагенської військової справи. Разом з тим, доречно констатувати, що в сучасній західній історіографії чітко прослідковується тенденція, спрямована на перебільшення ролі варварських контингентів у пунійських арміях. Прикладом цього можуть слугувати праці Дж.Вільямса [51] та Б.Нігеля [49].

Для з'ясування поставленої проблеми існує доволі обмежений і нерівноцінний перелік джерел. На сьогодні ситуація складається таким чином, що не можливо до кінця об'єктивно та повною мірою висвітлити всі її аспекти. Пояснюється це, в першу чергу, тим, що не збереглося жодного писемного джерела, створеного карфагенянами або авторами, які їм співчували, хоча відомо, що в ті часи вони існували. Крім того, значна частина праць античних авторів, чий свідчення мають першочергове значення, втрачена частково чи повністю, і відновити їхню інформацію, на жаль, не має можливості.

Першим серед античних авторів, свідчення яких дійшли до наших днів, слід назвати Полібія з Мегалополя, котрий у своїй “Загальній історії” [6] дає детальний опис і аналіз африканських, кельтських та іберійських контингентів війська карфагенян. Цінність свідчень Полібія зумовлена найперше тим, що він, певний час будучи начальником кінноти Ахейського союзу і беручи участь у штурмі Карфагена, особисто був знайомий із сучасною йому військовою справою. Полібій не обмежується простим описом тактики пунійців, а намагається виокремити її сильні та слабкі сторони, провести порівняння з іншими військовими системами. Хоча й прослідковується певна проримська налаштованість цього автора, з усіх наявних джерел “Загальна історія” є однією з найоб'єктивніших.

Іншою ґрунтовною працею, де розглядається дана тематика, виступає “Історія Риму від заснування міста” Тіта Лівія [10]. Її важливість полягає у широкому та детальному описі способів ведення бою народами, які населяли Італію і у великій кількості служили в армії Ганнібала, а також африканських контингентів у пунійському війську. Крім того, античний автор приділяє особливу увагу тактиці військових дій під час облог. Проте, враховуючи виключно проримську налаштованість Тіта Лівія та його необізнаність з

військовими діями (яка, однак, в дечому компенсувалася його спілкуванням з найвидатнішими римськими полководцями тієї доби), до його свідчень варто ставитися доволі критично.

Альтернативний опис варварських племен, грецьких та частково італійських загонів, які служили в армії Карфагена, подають Діодор Сіцилійський у своїй праці “Історична бібліотека” [15] та Діон Кассій Коккеан в “Загальній римській історії” [14]. Особливо важливими ці праці робить те, що в їхній основі лежать свідчення прокарфагенськи налаштованих авторів, скажімо Філіна. Ще одним, так само альтернативним, джерелом з окресленої проблеми є “Римська історія” Аппіана Александрійського [1]. Під час її написання історик дотримувався територіально-племінного принципу, що дало йому змогу яскраво та колоритно розкрити деякі особливості військової тактики у населення різних середземноморських регіонів. Часто Аппіан наводить свідчення, які кардинально розбігаються з іншими джерелами. Це дає змогу поглянути на спосіб ведення битв у Другу Пунічну війну в іншому ракурсі.

Важливі свідчення про лівофінікійців, італіків, лігурів дає Плутарх у своїх “Порівняльних життєписах” [8], які, незважаючи на свій наративний характер, містять такі подробиці, котрі не знайшли свого відображення в інших авторів. Гай Саллюстій Крісп в “Югуртинській війні” [2] дає опис манери ведення бою низки африканських та італійських народів; особливо яскраво в опусі зображені нумідійці. Певні дані щодо теми містяться в “Географії” Страбона [9], який у своїх описах населення Середземномор’я приділяє увагу й військовим аспектам. Павсаній в “Описі Еллади” [5] характеризує військову справу окремих племен, зокрема кельтських, які у великій кількості перебували на пунійській службі. Доповнити свідчення вищезгаданих авторів можуть “Стратегеми” Поліена [7], “Стратегеми” Фронтіна [11] та “Короткий виклад військової справи” Флавія Венеція Рената [4], які, аналізуючи військові хитрощі та прийоми різних епох, значну увагу приділяють саме збройним силам Карфагена та віртуозному застосуванню їхніх сильних сторін видатними пунійськими полководцями.

Звісно, комплексне дослідження окресленого аспекту неможливе без використання археологічних та епіграфічних даних. Результати аналізу знахідок та відомості про минулі та діючі експедиції містяться у мережі Інтернет; barca.fsnet [17], зокрема, присвячений аналізу археологічних даних, пов’язаних з арміями сім’ї Баркідів; xoomer.virgilio.it [18] містить матеріали стосовно військової справи елліністичних народів. Низку свідчень можна також знайти в каталозі музею Lavigerie у Карфагені [13] та описі стел Тунісу [12].

Розглядаючи особливості озброєння та обладунків карфагенської піхоти, варто відзначити наступне. Через значну багатонаціональність карфагенської армії та застосування найманого принципу комплектування військ озброєння піхоти пунів відзначалося надзвичайною строкатістю і різноманітністю.

Ядром армії Карфагена у Другій Пунічній війні була важкоозброєна африканська піхота, однак питання військового спорядження цього контингенту є найбільш недосліджуваним у фаховій науковій літературі тому й досі викликає дискусії між ученими. Нині в історіографії склалися дві кардинально протилежні думки щодо даної проблеми. Найяскравіший представник першого напрямку – британський археолог П. Коннолі, на підставі розкопки ряду кам'яних стел поблизу Тунісу із зображенням сарісофорського панциру висловлює припущення про існування в африканських воїнів Карфагена фаланги пізньоелліністичного типу, оснащеної паноплією [24, с. 148]. Його опонент, інший англійський історик Д. Хед, зі свого боку намагається довести недоречність використання в армії Карфагена саріс і реконструює тяжку африканську піхоту як підрозділ, де вояки озброєні списами довжиною 2-2,5 м. з грецькими обладунками; ці піхотинці за потребою могли формувати класичну фалангу [40, р. 137]. На нашу думку, помилка вищезгаданих дослідників полягає в тому, що вони намагаються дати загальний опис важкоозброєного африканського військового контингенту, не враховуючи наявності в ньому певної диференціації. Між тим Тіт Лівій чітко розрізняє лівійські і лівофінікійські загони [10, XX, 29, 4]. Отже, логічним буде припущення про відмінність у військовому спорядженні цих народів.

Загони, які відряджались в пунійське військо громадянами підпорядкованих фінікійських міст – Утіки, Гіппо Заріта, Гадрумента, Тарсуса, Гадеса, Тунета, Нового Карфагена і, при необхідності, самим Карфагеном, становили фалангу сарісофорів. Це твердження доводять свідчення того ж Тіта Лівія про виступ лівофінікійського ополчення і фаланги македонян у битві при Замі (202 р до н. е.) однією бойовою лінією [10, XX, 29, 4]. Однак, незважаючи на висновки П. Коннолі про те, що лівофінікійці складали типову пізньоелліністичну фалангу [10, XXX, 35, 3], у них можна прослідкувати й деякі національні особливості. Захисний обладунок лівофінікійців могли складати панцирі різних типів. На північноафриканському монументі Хемту виявлено зображення частини пізньоелліністичної паноплії, яка, очевидно, належала карфагенському ополченню часів Пунічних війн [24, с. 148]. Археологами знайдено також ряд залізних мускульних панцирів із зображенням голови пунійської богині Таніт, що належать до періоду Лівійської війни (241-237 рр. до н. е.) [24, с. 150]. Існує висока ймовірність застосування пунійцями багат шарових лляних кірас [17; 38, р. 211]. Отже, карфагенські обладунки не були однотипними і залежали від матеріального статку кожного окремого воїна. Проте, враховуючи свідчення Плутарха [10, Гималеонт, 29], доцільно припустити, що всі вони виготовлялися з матеріалу, який захищав краще, ніж той, який використовувався для грецьких чи римських панцирів, хоча й був значно важчий і заважав вільно рухатися.

Про форму шоломів лівофінікійців можна судити по декількох статуєтках, знайдених на території Сицилії [46, р. 128]. Характерна риса цих шоломів – надзвичайно великі нащічники та гребень. Скоріш за все, його можна віднести

до “колхідського” типу або “аттичного”, які характеризуються тим, що, незважаючи на доволі надійний захист голови, значно обмежували кут зору воїна. Є вірогідність, що такі шоломи карфагеняни запозичили у етрусків, з якими часто контактували. Стосовно матеріалу, з якого були виготовлені дані шоломи, то, судячи зі свідчень Плутарха, це була мідь [10,Тимолеонт, 29]. Питання про існування у пунійців поножів і їхнього типу теж залишається відкритим. Існує думка, що ноги піхотинців прикривали бронзові поножі, які своєю висотою сягали коліна [28, с.122]. Судячи з того, що в інших частинах обладунків прагнення кращої захищеності переважало над мобільністю, ця теза виглядає переконливою.

Щит, зображений на вже згадуваному монументі, знайденому в Хемту, - унікальний зразок елліністичного озброєння [24, с.150]. Його діаметр становить близько 90-100 см., отже, є значно більшим - не лише за щити сарісофорів, а й гоплони. Особливостями цього щита є наявність ліктьового хвату та відсутність умбону. Завдяки таким властивостям ним можна було прикривати все тіло, що підтверджує сам Плутарх [10, Тимолеонт, 28]; останній був вражений величезними розмірами карфагенських щитів. Разом з тим, варто зазначити, що через ці щити значно сповільнювалося пересування під час маневрів та бою. Виготовлявся такий обладунок зі сплаву срібла й заліза, що надавало йому значної міцності. Під час удару по ньому списом той одразу ламався.

Головним наступальним озброєнням лівофінікійців, безсумнівно, була саріса. Лише цим пояснюється їх взаємодія з македонською фалангою в битві при Замі [10,XXX,33,5] та утримання найманців, які відступали у цій битві, на доволі далекій відстані від власного строю [6,XV,13]. Більшість сучасних дослідників озброєння карфагенян вважають, що зброєю ближнього бою для пунійців у ті часи служив короткий меч грецького взірця, хоча на підтвердження цієї гіпотези немає жодного свідчення античних авторів; археологічні знахідки теж відсутні. Натомість Тіт Лівій [10,XXI,11,8] та Аппіан Александрійський [1, Ливія, 128] дають описи застосування лівофінікійцями в битвах бойових сокир. Цей вид зброї був зручним для пунійців, оскільки при веденні абордажного бою він давав ряд суттєвих переваг; однак знов таки, на сьогодні не знайдено точних зображень подібних сокир, і можна лише припустити їхню подібність до тих, котрі використовували жителі їхньої метрополії, – Тіру; тобто, ці сокири буди не що іншим, як типовий клевець зі списоподібним ромбовидним бойком і круглим обухом [34, с.93]. Отже, лівофінікійців можна класифікувати як важкоозброєних та малорухливих воїнів, чия зброя повністю відповідала їх призначенню – бути своєрідним “якорем”, котрий повинен максимально довго утримувати супротивника, доки його розгром не завершать кіннота та слони, а при необхідності - відступити не порушуючи строю.

Загони лівійців – це так само важкоозброєна піхота, хоча й суттєво відрізнялись від лівофінікійців. Дослідники не мають точних свідчень щодо

панцирів лівійської піхоти, й тому їх можливо реконструювати лише на основі певних припущень. З даної проблеми існують дві провідні теорії. За першою - це були "анатомічні" кіраси грецького типу, виготовлені з бронзи [41, s.73], а за другою - полотняний обладунок, вкритий бронзовою лускою [40, p.135]. Швидше за все, такі панцири були доволі низької якості, і саме цим пояснюється переозброєння Ганнібалом своїх лівійських військ трофейними римськими латами [10, XXII,45,4].

Шоломи лівійців викликають не менше сумнівів. Традиційно вони реконструюються як виготовлені з тваринних жил та оснащені гребенем з кінського волосся [23, с.165], хоча існують припущення вчених стосовно застосування майстрами повсті [27, с.2] або шкіри [45, s.275] для їх виготовлення. На нашу думку, лівійці застосовували шоломи усіх вищезгаданих типів, але, вочевидь, намагалися переозброїтися за рахунок трофеїв, зокрема римських шоломів типу "монтефортіно" [17]. Крім того, лівійці оснащувалися мідними поножами, які не доходили до колін [41, s.75], хоча для підвищення мобільності африканці могли взагалі відмовитися від подібного захисту.

Аппіан [1, Ливия,80] та Страбон [9, X,3,15] свідчать про те, що лівійці використовували в бою дерев'яні щити овальної форми, обтягнуті шкірою тварин. Ймовірно, у них був умбон та металеві пластини для додаткового захисту [47, s.94], й, напевне, це був особливий вид "тюреоса" - щита, який завдяки своїй обтічній формі дозволяв однаково ефективно діяти як в наступі, так і в обороні.

Враховуючи дані Полієна [7, V,38,3], можна припустити, що основною наступальною зброєю лівійців був спис класичного грецького гопліта довжиною 2,5-3 м. із залізним наконечником, хоча більш обґрунтованою у даному випадку є теорія, заснована на археологічних знахідках поблизу Тунісу. Дана теорія стверджує, що лівійські списи були дещо коротшими - близько 2-2,5 м зі здвоєними наконечниками, що надавало вояку змогу діяти не лише у фаланговому, а й у звичайному строю [49, p.81]. Завдяки такій зброї лівійці часто здійснювали надзвичайно швидкі маневри під час битви.

У ближньому бою лівійські контингенти пунійської армії користувалися бойовими сокирами, хоча за Аппіаном [1, Ливия, 80] вони відрізнялися від лівофінікійських. Сучасні дослідження вбачають в них зброю баського [25, с.94], нубійського або лігурійського типів [31, с.181]. Суттєвої різниці між цими видами сокир не існувало, всі вони були дволезовими і мали дворучний хват; відмінності спостерігаються лише в масивності та довжині древка. Можливою є і наявність у лівійському комплекті озброєння одного або двох металевих дротиків. У період Пунічних війн це були дротики не африканського типу, а іберійські сауніони [43, s.173]. Вони виготовлялися повністю з металу та мали потовщення посередині для кращого польоту. Таким чином, лівійська важкоозброєна піхота оснащувалася як універсальний тип військ, який міг вести металевий бій, здійснювати прорив ворожих позицій чи, вишикувавшись фалангою, тримати оборону.

Аналізуючи комплект озброєння галльських племен, можна дійти висновку, що за призначенням він був більш уніфікованим, ніж африканський а усіх вояків згадуваних племен можна віднести до типу середньої піхоти. Питання про захисний обладунок галлів так само залишається серед науковців дискусійним. Наприклад, Полібій, описуючи битву при Теламоні (225 р. до н. е.), свідчить, що кельти йшли у битву взагалі без одягу [6, I, 80], хоча сучасна наука рішуче відкидає цю тезу, доводячи наступне: в період, який розглядається, всі галли вже носили принаймні штани й плащі [22, с. 128]. Разом з тим, варто відзначити, що більша частина галльських піхотинців обладунків все ж таки не мала. Однак, враховуючи декілька археологічних знахідок [16], є підстави припустити, що в ряді випадків кельтська піхота використовувала панцирі двох типів. Статуетки III ст. до н. е., знайдені на півдні Франції, зображують воїнів, одягнених у квадратні нагрудні та наспинні пластини, з'єднані ремінцями; у тому ж регіоні знайдено автентичні частини таких пластин [51, р. 231]. Інший тип обладунку з Північної Італії виготовлений на зразок грецького лляного панцира з "пелериною" – широкими наплічниками у вигляді накидки [15, VIII, 19]. Обидва види лат призначалися не для витримування багатьох ударів, а для можливості зближення із супротивником без значних поранень від метальної зброї.

Кельтські шоломи, описані Діодором Сіцилійським, на практиці, здебільшого, не співпадають з даними археології. За свідченнями цього античного автора, всі галльські шлеми зроблені з бронзи і мають велику фігурку на вершині, завдяки якій володар такого шолому здавався вище ніж був насправді [45, р. 345]. Цей обладунок був уже доволі архаїчними, і в період, що розглядається, перетворився на тип "кулус", котрий, зазвичай, виготовлявся зі сплаву заліза та бронзи, оснащувався нащічниками "тридискової" форми та гребенем із кінського волосся [48, s. 32]. Кулуси вирізнялися доволі значною стійкістю до ударів і пошкоджень.

Відомості про те, що щити галлів своєю висотою перевищували людський зріст, які подає нам Діодор [15, VIII, 22], здаються сумнівними, як і свідчення Полібія про неможливість воїна прикритися таким щитом через його малий розмір [6, II, 30]. Найпоширенішим для цього періоду є щит типу "латенський"; багато його взірців знайдено під час розкопок на півдні Франції. Виготовлявся він з дуба, підданого термічній обробці, й обтягувався повстю. Висота таких щитів становила 1,1 – 1,3 м; посередині розміщувалося вертикальне ребро "італійського" типу, також налічувався опуклий умбон і ліктьовий хват; поверхня щита прикрашалася різноманітними орнаментами [16]. Найкраще такий щит підходив для наступальних дій, оскільки відіграв роль не лише захисної, а й вражаючої зброї. Існування у галлів поножів дослідниками не підтверджено, однак Полібій зазначає, що для захисту рук вони надягали важкі браслети [6, II, 28].

Розглядаючи один з основних видів наступальної зброї вояка доби античності – меч, слід підкреслити, що в тогочасних джерелах збереглося доволі багато цікавих даних про мечі різних варварських племен, зокрема

кельтів. Наприклад, Діодор описує, як галли піднімали свої надзвичайно довгі мечі над головою, обертали ними у повітрі, а потім опускали на ворога так, ніби рубали дрова [15, VIII, 22]. Саме такий спосіб застосування ними основної наступальної зброї жахав противників. Згідно з археологічними матеріалами в цей час найбільшого поширення зазнав дволезовий залізний меч фази латен 2, особливостями якого були широка форма леза, заокруглений кінчик, довжина в 75-85 см та велика вага, що сягала 1 кг [6, II, 30]. Це була зброя для нанесення рубаючих ударів, завдяки якій кельтів боялася більшість народів тодішньої Європи. У Діодора міститься також описання кельтських списів із залізними наконечниками довжиною у лікоть (близько 45 см) [15, VIII, 22]. Завдяки археологічним знахідкам відомо, що це не є перебільшення; деякі знайдені екземпляри сягають навіть 65 см. Ці наконечники, зазвичай широкі біля древка, а далі, поступово загинаючись звужуються до вістря [39, р.112]. Загальна довжина такого списа сягала 2,5 м, а його наявність додавала більшої універсальності комплекту галльського озброєння. Таким чином, озброєння кельтського піхотинця хоч і не було придатне для оборони, проте давало йому можливість здійснювати грізний початковий натиск, забезпечуючи значну тактичну гнучкість пунійським арміям.

Кельтіберські ж племена, у свою чергу, рідко воювали в пішому строю, однак враховуючи свідчення Лівія про те, як ці воїни, тримаючи бойову лінію, тіснили римських легіонерів [10, XXX, 8, 8], стає зрозумілим, що це класична важкоозброєна піхота. Стосовно захисного спорядження кельтібера можна констатувати, що єдиним зображенням панцира цих племен є малюнок на вазі, знайденій у долині Альоси. На ньому показаний воїн, одягнений в кірасу, котра складається зі смуг і закінчується короткою спідницею [19, с.66]. Враховуючи значну обізнаність кельтіберів у ковальській справі, цілком ймовірно, що матеріалом для виробництва такого панцира було залізо. Подібна кіраса, забезпечуючи достатній захист у ближньому бою, мало обмежувала рухи воїна.

Згідно з Діодором кельтібери використовували залізні шоломи з великими пурпурними плюмажами [15, V, 10]. Підтверджують ці свідчення й археологічні знахідки на півночі Іспанії, де виявили надзвичайно велику кількість статуеток у шоломах, які належать до періоду, що розглядається. Їхньою особливістю є доволі незвична форма, яка нагадує конічний ковпак з високим гребенем [38, р.311]. Стосовно матеріалу виготовлення – то, швидше за все це була шкіра, вкрита металевими пластинками [19, с.67]. Судячи з форми такого шолома, він був не надто зручним під час битви; але, з іншого боку, міг справляти на ворога неабиякий психологічний ефект залякування. На одній вазі з Альоси кельті бер, оснащений поножами, які можна зарахувати до типу “кнемід” – тобто, це короткі поножі, які не досягали коліна, проте дуже міцно облягали ногу [17]. Їх виготовляли з бронзи таким чином, аби вони не заважали швидкому пересуванню воїнів [45, s.81].

Щити кельтіберів, судячи з даних археологічних розкопок, мали особливу дископодібну й дещо опуклу форму. Діаметр такого щита сягав 75-80 см, а на деяких екземплярах містилося широке вертикальне ребро [52, р.24]. Цікавим є те, що такий щит був виготовлений повністю із заліза, а паски для ліктьового хвату кріпилися не посередині, а біля верхнього краю. Аналізуючи таку незвичну конструкцію щита, доцільно припустити, що для його використання потрібна була неабияка майстерність і динамічність рухів піхотинця. Для масованого наступу кельтібери використовували особливий вид залізного дротика – “соліферум”. Цільнометалічний, довжиною до 1 м, його вістря сягало 15 см, було надзвичайно тонким і мало гексагональну форму [19, с.70]. У порівнянні з іншими елліністичними аналогами, ця зброя вирізнялася надзвичайним потовщенням древка [27, с.2]. Соліферум можна було метнути на доволі невелику відстань, зате зі значною силою.

Враховуючи численні археологічні знахідки, можна також припустити, що найхарактернішою зброєю ближнього бою для піхоти кельтіберів була “еспаса” – залізний меч довжиною 35-40 см, загострений на кінці, з обопільно заточеним тонким лезом [49, р.54]. Крім того, характерним для такого меча була особлива форма рукоятки, яка дозволяла наносити супротивнику тупі удари. Еспаса залишалася ефективною зброєю як у наступі, так і в обороні, дозволяючи використовувати вражаючу силу меча у комбінації з щитом. Отже, завдяки своєму унікальному комплексу озброєння кельтіберська піхота могла доволі ефективно діяти як в наступальному, так і оборонному стилі. Її лише її малочисельність заважала широкому використанню цієї тактичної одиниці у карфагенських військах.

Основною перевагою власне іберійських піхотинців за свідченнями Плутарха, була мобільність, що і підтверджує комплект озброєння цих племен [8, Марцелл, 28]. Полібій, характеризуючи іберійців, свідчить, що захистом їм слугували білі вовняні туніки з широкими пурпурними смугами [6, III, 114]. Сучасні дослідники не прийшли до єдиної думки з цього приводу. Існують припущення, що основним типом захисного обладунку скутатіїв був лускатий панцир із заліза, який сягав стегна і одягався під туніку [19, с.66], шкіряні лати [24, с.150] або ж бронзові пластини на ремнях, які закривали груди і спину [36, с.143]. Напевно, такі розбіжності у поглядах науковців пояснюються різноманітністю самих обладунків; дана різноманітність, зазвичай, залежала від матеріального статусу воїнів, проте конструктивні особливості самих обладунків характеризуються нехтуванням захищеністю на користь швидкості пересування.

Виходячи з даних тієї ж археології, шоломи в іберів були двох видів. Перший - подібний до етрусського типу “негау”; він виготовлявся з бронзи, мав великий бронзовий гребінь та нащічники без застібки на підборідді [13, р.760]. Ібери носили такі шоломи дещо зсунутими на маківку голови. Разом з тим, вони використовували й інший тип шолому - “баскінет” - напівсферичний бронзовий шолом з невеликим напотиличником без нащічників [52, р.102]. Обидва види шоломів при достатньому захисті забезпечували чудову

видимість вояків. Цілком ймовірно є існування у скутатіїв поножів [24, с.150], хоча більш обгрунтованою виглядає думка про використання ними шкіряних чобіт, які майже не обмежували рухів [28, с.122].

Щит іберів, знаменита “скута”, зображено на ряді іспанських наскельних рельєфів. Для нього характерна овальна форма, висота близько 85 см та ліктьовий хват. Виготовлявся такий щит з дерева, часто оздоблювався геометричним орнаментом і мав вузьку залізну вертикальну смугу із широкою поперечиною. Цікавою деталлю є наявність незвичного ребровидного дерев'яного умбона [38, р.301]. Скута була майже ідеальним вибором для раптових нападів і боїв сам на сам, але неефективною для утримання бойової лінії.

Лівій свідчить про існування у іберів комплекту з двох списів. Для першого характерний залізний дротик скутатія – “сауніон” [10, XXVIII, 15, 5]: цільнометалевий, довжиною 1,6 м, з полим вістря багатокутної форми, довжиною 20 см та 5 см. Додаткових - на кріплення [19, с.70]. Деяким знайденим сауніонам притаманна пласка частина древка, яка сприяла більшій відстані польоту. Другий вид спису за реконструкцією був доволі коротким – близько 1 м із широким залізним наконечником та дерев'яним древком [24, с.151]. Судячи з рельєфу Осуни, така зброя використовувалася для дворучного бою разом з мечем [46, р.346]. Саме завдяки бойовим можливостям списів ібери славилися як неперевершені майстри нападу із засідки. Лівій [10, XXII, 46, 4] із жахом описує іберійський меч – “фалькату”, яка, за його словами, одним ударом могла відрубати голову або розпороти живіт. Це була коротка (до 45 см), широка, загострена з одного боку, крива шабля, яка виготовлялася з одного шматка заліза [19, с.70]. Біля рукоятки лезо розширювалося, формуючи опору для руки, і загиналося для її захисту. У ранніх фалькат (поч. III ст. до н. е.) рукоятка мала форму птаха, у пізніх (кін. III ст. до н. е. – поч. II ст. н. е.) - коня. Сучасний іспанський учений А. Аррібас припускає, що фальката зброя використовувалася не лише для нанесення рубяючих ударів, а й для метання. Судячи з опису цього меча, він був грізною зброєю в індивідуальному бою, але малоприсадною під час битв “стріл на стрій”. Як висновок, комплект озброєння скутатія найкраще підходив не для лобового зіткнення, а для партизанських дій, обхідних маневрів, заходів у фланг і тил; а за потреби - для динамічної, а не стаціонарної оборони. Ці особливості скутатіїв чудово знали і використовували в пунійському війську.

Острівні племена балеарців становили чи не найкращу частину легкої піхоти Карфагена. Їх вирізняла надзвичайна стійкість, що проявлялася під час бою. Про захисне спорядження балеарців немає жодних писемних та археологічних відомостей, тому є сенс стверджувати, що вони його не використовували зовсім; однак, за аналогією до інших іспанських племен, було цілком можливим існування вовняних тунік, які захищали швидше від холоду, ніж від ворожої зброї. Діодор згадує, що сама назва балеарців походить від слова “кидати”, а їх основною зброєю була шкіряна праща,

котра обмотувалася навколо пояса [15, V, 18]. Ця праща була ремінного типу і сягала вона 85 см завдовжки [27, с.2]; така форма і розмір забезпечували їй найбільшу енергію, точність і силу удару. Страбон фіксує наявність у балеарців трьох пращ різних розмірів для забезпечення кращого метання на різні відстані [9, III, 5, 1]. Сучасні дослідники рішуче відкидають цю тезу, вважаючи, що наявність різних розмірів пращ зумовлювалася не відстанню кидка, а навісним чи прямим видом метання [27, с.2].

Згідно зі свідченнями Діодора, в якості снарядів балеарці використовували великі камені [15, V, 18], проте на Балеарських островах знайдено ще й свинцеві та залізні снаряди [19, с.71]. На нашу думку застосування певного виду боеприпасів зумовлювалося типом озброєння супротивника, якому протистояли пращники.

При вступі у ближній бій балеарці використовували залізні кинджали типу "подвійний сферичний". Вони мали трикутну зазубрену форму леза та довжину близько 25 см. Рукоятка такого кинджалу оснащувалась гардою, яка закривала кисть та зап'ясток руки [19, с.71]. Носили його, зазвичай, прикріпленим до пояса за допомогою спеціального кільця. Тим не менш, незважаючи на доволі малочисельний комплект озброєння балеарського пращника, надзвичайно велика майстерність воїнів забезпечувала можливість їх використання для оборонного метального бою або для виснаження та розладнання ворожих бойових порядків. Саме через це вони вважались одним з найбільш вартісних з точки зору своїх бойових якостей і тактичних можливостей видів військ у пунійській армії.

Таким чином, можна констатувати: озброєння карфагенської піхоти через її багатонаціональний склад та найманий принцип комплектування воїнів вирізнялося надзвичайною різноманітністю та специфічністю, а зброя кожного з вояків відповідала тим завданням, які він повинен був виконати; та, з другого боку, ця зброя залишалася малоприсадатною для інших цілей.

Джерела та література: 1. Аппиан Александрийский. Римская история. – М.: АСТ, 2002. – 880 с.; 2. Гай Саллюстий Крисп. Сочинения. – М.: Наука, 1991. – 224 с.; 3. Геродот. История. – М.: Олма-пресс инвест, 2004. – 640 с.; 4. Греческие полиоркетики. Флавий Вегетий Ренат. – СПб.: Terra Fantastica, 1996. – 201 с.; 5. Павсаний. Описание Эллады. В 2 т. – М.: Ладомир, 2002. – Т. 1. – 491 с.; 6. Полибий. Всеобщая история в 40 книгах. В 2 т. – М.: АСТ, 2004. – Т. 1. – 765 с., Т. 2. – 764 с.; 7. Полиэн. Стратегемы. – СПб.: Евразия, 2002. – 608 с.; 8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Трактаты. Диалоги. – М.: АСТ, 2004. – 954 с.; 9. Страбон. География. – М.: АСТ, 2002. – 640 с.; 10. Тит Ливий. История Рима от основания Города. В 3-х т. – М.: Ладомир, 2002. – Т. 2. – 812 с.; 11. Фронтин Секст Юлий. Военные хитрости (Стратегемы). – СПб.: Алетейя, 1996. – 287 с.; 12. Bulletin de la societe archeologique de Sousse. Tunissie, 1993. – 523 p. 13. Cahier de Byrsa.–Paris: Lavigerie, 1992. – 760 p.; 14. CassiusDio:RomanHistory//http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio.html.; 15. DiodorusSiculu.Library// <http://ancientrome.ru/>

- antlitr/diodoros/index.htm.; 16. army.celtica.ru/http://www.army.celtica.ru/weapons.html.; 17. barca.fsnet/http://www.barca.fsnet.co.uk; 18. xoomer.virgilio.it //http://xoomer.virgilio.it.; 19. Аррибас А. Иберы. Великие оружейники железного века. – М.: Центрполиграф, 2004. – 190 с.; 20. Биркхам Г. Кельты. История и культура. – М.: Аграф, 2007. – 512 с.; 21. Всадники войны. Кавалерия Европы/ Д. Алексинский, К. Жуков, А. Бутягин, Д. Коровкин. – М.: АСТ; СПб.: Полигон, 2005. – 487 с.; 22. Гюйонварх К., Леру Ф. Кельтская цивилизация. – М.: АСТ, 2002. – 810 с.; 23. Дельбрюк Г. История военного искусства. Античный мир. Германцы. – Смоленск.: Русич, 2003. – 480 с.; 24. Конноли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. – М.: ЭКСМО, 2001. – 320 с.; 25. Лэмб Г. Ганнибал. Один против Рима. – М.: Центрполиграф, 2003. – 443 с.; 26. Никольский А. Карфагенская армия эпохи Пунических войн // Воин, 2005. – № 2. – С. 2-15.; 27. Осипов Р. Вооружение армии Ганнибала. // http://infantry.kytl.ru.; 28. Уорри Дж. Военное дело классической античности. – М.: АСТ, 2000. – 625 с.; 29. Ур-Мьедан М. Карфаген. – М.: Весь мир, 2003. – 144 с.; 30. Ревяко К. Пунические войны. – Минск: Университетское, 1988. – 272 с.; 31. Родионов Е. Пунические войны. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 2005. – 626 с.; 32. Светлов Р. Пирр и военная история его времени. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 2006. – 355 с.; 33. Харт Л. Сципион Африканский. – М.: Центрполиграф, 2003. – 286 с.; 34. Циркин Ю. Карфаген и его культура. – М.: Наука, 1986. – 287 с.; 35. Циркин Ю. От Ханаана до Карфагена. – М.: АСТ, 2001. – 528 с.; 36. Циркин Ю. Древняя Испания. – М.: РОССПЕН, 2000. – 368 с.; 37. Шифман И. Карфаген. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 2006. – 518 с.; 38. Caven B. The punic wars. – New York, 1980. – 645 p.; 39. Issel A. La Liguria e i suoi abitanti nei tempi primordiale. – Genua, 1995. – 250 p.; 40. Head D. Armies of the Macedonian and Punic Wars. – London.: War games Group, 1982. – 325 p.; 41. Fuchs J. Hannibals Alpenübergang. – Wien: Konegen, 1897. – 265 s. 42. Fuchs J. Der zweite punische Krieg und seine Quellen. – Winen: Blumrich, 1894. – 315 s.; 43. Kahrstedt U. Geschichte der Karthager von 218-146. – Berlin, 1913. – 376 s.; 44. Keller L. Der zweite punische Krieg und seine Quellen. – Marburg: Elwent, 1875. – 154 s.; 45. Kromajer J., Veith G. Antike Schlachtfelder in Italien und Africa. – Berlin: Weidmann, 1912. – Т. 1. – 512 s., Т. 2. – 623 s.; 46. Lazenby J. Hannibal's war. – Warminster: Aris and Philips, 1978. – 345 p.; 47. Lehmann K. Die Angriffe der drei Barkiden auf Italien. - Leipzig: Teubner, 1905. – 321 p.; 48. Meltzer O. Geschichte der Karthager. – Berlin, 1896. – 211 s.; 49. Nigell B. The Punic wars 264-146 BC. – Oxford: Osprey Publishing, 2002. – 100 p.; 50. Vincke L. Die zweite punische Krieg und der Kriegsplan der Carthager. – Berlin: Besser, 1841. – 341 s.; 51. Williams J. Beyond the Rubicon: Romans end Gauls in republican Italy. – Oxford: University press, 2007. – 263 p.; 52. Wise T. Armies of the Carthaginian wars. 265 – 146 BC. – London: Osprey publishing, 1982. – 45 p.